

Eski İçeriğe Yeni Görünüm

Zekâ, Kalıtım, Toplum...

1994'ün Ekim ayında yayımlanan bir kitap, Amerika'da on yıllardır süren bir tartışmayı yeniden alevlendirdi. Adını ünlü istatistik teriminden alan "Çan Eğrisi" (The Bell Curve) sadece üniversiteler ve aydın kesimde değil, içeriği nedeniyle, kamuoyunda da yoğun tartışma konusu oldu. Geniş kitlelerin ilgisini kitabın bilimsel boyutundan çok, Amerikan toplumuna ilişkin saptamaları ve öngördüğü senaryolar çekiyordu. Her ne kadar kitabın yazarları Murray ve Herrnstein, 845 sayfalık bu ayrıntılı ve kapsamlı çalışmanın bilimsel gerçekleri ortaya çıkarmak ve süregelen tartışmayı açıklığa kavuşturmaktan öte bir amaç taşımadığını öne sürseler de, yapılan eleştiriler kitabın nesnelliği konusunda ciddi soru işaretleri uyandırdı.

İlk iki ay içinde 400.000 satan Çan Eğrisi için psikolog Richard J. Herrnstein (solda) ile siyasi tarihçi Charles Murray toplam 8 yıl boyunca ortak çalıştılar. Herrnstein, kitabın basılı halini göremeden, geçen Eylül'de akciğer kanserinden ölünce, Murray kitabı hedef alan yoğun eleştirileri tek başına göğüslemek zorunda kaldı.

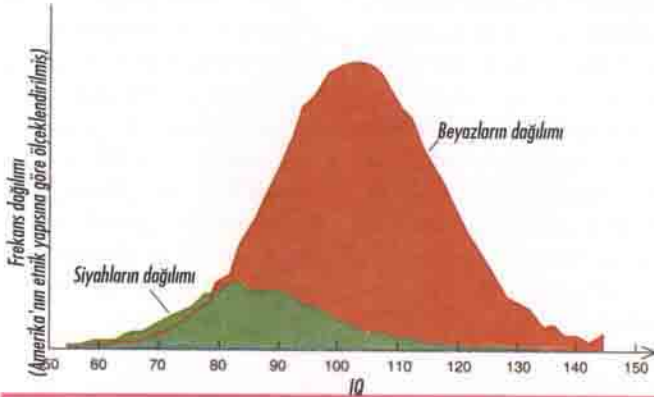
İNSAN davranışının biyolojik kökenine ilişkin çalışmalar 18. yüzyıla dek uzanır. Bunlardan kuşkusuz en ünlüsü Lombroso'nun suçlular üzerinde yaptığı araştırmadır. Darwin'den etkilenen İtalyan doktor, suç işleyenlerin, evrimin daha ilkel bir aşamasında olduğunu ileri sürmüştü. Suçluların biyolojik olarak hayvanlara yakın olduğunu kanıtlamak için kafatası, kulak, ayak ve çene kemiklerini ölçtü. "Ölüm Meleği" Nazi doktor Mengele'ye Lombroso'nun ilham kaynağı olduğu düşünülebilir. Öte yandan, Nazilerin esinlenmiş olabileceği, davranışın ırka bağlı olarak farklılık gösterdiği üzerine yapılan modern bilimsel araştırma ve uygulamalar yüzyıl başında Amerika'da gerçekleştirilmişti. Charles Spearman'ın geliştirdiği zekâ tanımından yola çıkarak hazırlanan IQ testleri, I. Dünya Savaşı öncesi askere alınan Amerikalılarda denendi. Ardından 1920'lerde, Ellis Adası'na göçmen olarak gelenler üzerinde IQ (Intelligence Quotient) araştırmaları yapıldı. Bu çalışmaların, Ameri-

ka'nın daha sonra uygulamaya başladığı ayrımcı göçmen politikasının şekillenmesinde önemli rol oynadığı savlanır. Ellis Adası araştırmalarının kitaplaşmasından bir yıl sonra, 1924'te çıkan bir yasayla, Amerika, göçmen kabulünde Batı ve Kuzey Avrupalılara öncelik tanıdı.

Bu gelişmeler II. Dünya Savaşı'na dek yeni boyutlar kazanır. Zekâ ile suç arasında doğrudan bir ilişki olduğunu daha o zaman "keşfeden" Amerika, "geri zekâlılık" ve "ahlakî yozlaşma" saptanan kişilere uygulanacak zorunlu kısırlaştırma yasalarını 30 eyalette yürürlüğe koydu. 1927 yılında Amerikan Yüksek Mahkemesi uygulamanın Anayasaya uygunluğunu onayladı. II. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içinde 35.000 kişi kısırlaştırıldı. Modern zamanların ırkçılık sembolü Nazi Almanyası ise, benzer içerikte ilk yasayı, ABD'den 9 yıl sonra, 1933'te uygulamaya başlamıştı.

Çan Eğrisi, bilimsel savlarla ortaya çıkan bir kitap. Kitabın yazarları, ileri sürdükleri düşüncelerin sağlam bir bilimsel temele oturduğu, dolayısıyla da çabalarının ciddi bir akademik çalışma olarak ele alınması gerektiğini iddia ediyor. Bu bilimsel temelin yazarların varsaydığı kadar sağlam olup olmadığı tartışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Ancak ilk olarak kitabın kapsamına ilişkin bir saptamada bulunmak gerekli.

Öncelikle Çan Eğrisi'nin bilimsel içeriğe ilişkin mesajını kavrayabilmek için çok yönlü bir bilimsel birikime sahip olmak gerekiyor. Çan Eğrisi'nde kullanılan yöntemi; "bireyleri ele alan psikometrik araştırmalardan elde edilen verilerin, toplum düzenine ilişkin yeni bir bakış açısı oluşturmakta kullanılması" olarak tanımlamak olası. Bu süreç içinde ruhbilim, istatistik ve toplumbilim işin içine değişik aşamalarda katılıyor. Her ne kadar kitapta yer almasa da, bir adım sonra genetik de bu gruba dahil edilebilir.

Çan Eğrisi. Kitaptan alınan bu grafik siyah ve beyazların IQ sonuçlarının karşılaştırmalı dağılımını gösteriyor. Göstermediği, aradaki farkın nedeni olabilecek çevresel etmenlerin karşılaştırması.

Sonuçta, aslında bu çok yönlü akademik yelpazeye tanındık olmayan sıradan bir vatandaşın, kitabın "gerçek" mesajını kavrayabilmesi olanaklı gözüküyor. Daha da önemlisi kitabın teknik yanlarını yeterince incelemeyip sonuçla yetinen birinin yanlış yargılara kapılması da olası. Oysa Murray ve Herrnstein, Amerikan toplumuna ilişkin, kitabın ortaya koyduğu gerçeklerin herkes tarafından bilinir hale gelmesinin önemini, bunun için de kitabı herkesçe anlaşılır kılmaya yönelik çabalarını her fırsatta belirtiyorlar. Gerek metin içinde çerçeveler halinde, gerekse ekte verilen açıklayıcı bilgiler, mesajı sokaktaki Amerikalıya doğrudan iletme çabasını açıkça gözler önüne seriyor. Öte yandan tartışmalar sırasında ortaya çıkanlar, Çan Eğrisi'nin bu "doğrudan" mesajının iki farklı okumayla ele alınmasını gerekli kılıyor: Kitabın bilimsel içeriğinin tartışması; savlanan düşüncelerin toplumsal arka planının ortaya konulması.

Çan Eğrisi'nin düzenleniş ve tartışmayı ortaya koyuş aşamalarını 5 ana başlıkta toplamak olası: Amerika'nın toplumsal yapısı; ırklar arasındaki zekâ farklılıkları (özellikle de siyah-beyaz); zekâ-toplumsal davranış ilişkisi; toplumu bekleyen tehlikeler; yapılması gerekenler. Bunların ilk üçü şu anki duruma ilişkin saptamaları, son ikisi geleceğe yönelik öngörülerini içeriyor.

Çan Eğrisi, bugüne ilişkin saptamalarında Amerikan toplumunun yapısını çıkış noktası olarak alıyor. Murray ve Herrnstein'a göre, 20. yüzyılın son beş yılına girerken, modern toplumların ulaştığı en son aşamada, bireylerin sosyal statüsü artık soyluluk, zenginlik gibi geleneksel kalıplara göre belirlenmiyor. Yazarlar, okuldaki başarı, parasal güç, mesleki konum gibi toplumdaki sıradüzünün ölçütlerini oluşturan öğelerin temelde zekâyı dayandığını ileri sürüyorlar. Buna göre, özellikle iki tabaka belirginleşiyor: Devletin üst kademelerinde yer alan, iş dünyasının karar mekanizmalarında etkin rol oynayan, bilim ve teknoloji alanlarında çalışan, kısacası toplumun geleceğini yönlendiren "elit" tabaka ve kitapta sosyal patoloji diye adlandırılan suç, uyuşturucu kullanımı, işsizlik, yoksulluk, sürekli sosyal yardıma gereksinme gibi olumsuz sosyal olgularda başı çeken en alt tabaka.

Kitapta yer alan ve yaygın tartışmalara yol açan ikinci iddia, farklı ırk kökenine sahip grupların bu katmanlar içinde farklı yoğunlaşma alanları oluşturmalarının, bu grupların, nesnel olarak ölçüldüğü savlanan, ortalama zekâ düzeyinden kaynaklandığı. Buna göre, siyahların Amerikan toplumunda genelde alt sosyo-ekonomik statüye sahip olması engelleme-

Zekâyı Tanımlamak

biyolojik etkenlerle şekillendiğini savlar. 1966: Nobel ödüllü

1575: İspanyol doktor Juan Huarte zekânın tanımını, öğrenme, yargıya varma yeteneği ve yaratıcılık olarak yaptı.

1893: Amerikalı doktor Samuel George Morton "kraniyometri"yi ortaya atar -farklı ırkların zekâ düzeylerini saptamak için kafatası ve beyin büyüklüklerinin ölçülmesi.

1859: Charles Darwin "Türlerin Kökeni"nde zekânın kısmen de olsa kalıtsal olduğunu savını ileri sürer.

1904: İngiliz psikolog Charles Spearman bir tip zekâ testinde başarılı olanların diğerlerinde de iyi sonuçlar aldığını keşfeder -bunu "general test" anlamında "g" olarak adlandırır.

1905: Fransız psikolog Alfred Binet, analogiler, örneklemeler ve akıl yürütmelere dayalı ilk zekâ testini geliştirdi.

1912: Alman psikolog W. Stern "zekâ bölümü" (intelligence quotient-IQ) -akıl yaşının gerçek yaşa bölümü- fikrini ortaya atar.

1912: "Moron" kelimesini ilk kez kullanan Henry H. Goddard, Ellis Adası'nda göçmenlere uygulanan zekâ testlerini yönetir.

1917: Amerikan ordusu yeni kay-

dolanlara IQ testi uygulamaya başlar.

1936: Gelişim psikoloğu Jean Piaget zekânın hem çevresel hem

doktor William Shockley düşük IQ'ya sahip olanların kısırlaştırılmasını ve dehalar için sperm bankaları kurulmasını savunur.

1971: Amerikalı psikolog Richard Herrnstein sosyal ve ekonomik konuların kalıtsal IQ farklılıklarıyla doğrudan ilişkili olduğunu iddia eder. Amerikan Yüksek Mahkemesi işe alınmada IQ testi kullanımını birçok durum için yasaklar.

1981: Amerikalı biyolog Stephen Jay Gould "The Mismeasure of Man" de geçmiş ve günümüzdeki zekâ testlerini bilimsellikten uzak olarak niteler.

1990: "Minnesota İkizleri Çalışması", içinde IQ'nun da bulunduğu birçok psikolojik etkenin güçlü genetik kökenlerine ilişkin kanıtlar bulur.

T. Morganthauw, Newsweek, 24 Ekim 1994.

lerden, haksızlıklardan, ayrımcılıktan değil, temelde zekâ düzeylerinin genel ortalamasının altında olmasından kaynaklanıyor. Nitekim, Murray ve Herrnstein yapılan araştırmaların, siyah Amerikalıların ortalama IQ'larının beyaz Amerikalılardan 15 puan düşük olduğunu ortaya koyduğunu iddia ediyorlar (Aslında bu değer hiç de yeni değil; daha 1970'lerin başında ortaya atılan iddianın gerçek sahibi ise Amerikalı psikolog Arthur Jensen).

Bu farkın çan eğrisi grafiği üzerindeki yansımaları ise şaşırtıcı sonuçlar ortaya koyuyor. Sosyal patolojik olguların IQ düzeyi 75'in altında olan kesimde yoğunlaşıyor olduğu iddiası göz önüne alındığında, -karşılaştırmalı grafikte- siyah nüfusun %25'i bu düzeyin altında kalırken beyazlarda eşğin altında kalan oranın çok küçük olduğu görülüyor. Murray ve Herrnstein'a göre düşük zekâlı beyazlar, sayıca az oldukları için, birlikte yaşamakta oldukları, sorumluluklarının bilincindeki normal bireylerin yardımıyla olağan bir toplumsal yaşam sürebiliyor. Oysa siyahlar, çok sayıda olduklarından belli bölgelerde, örneğin şehir merkezleri ya da gettolarda yoğunlaşarak kontrol edilemez odaklar oluşmasına yol açıyorlar.

Çan Eğrisi'nin ortaya attığı bu iddiaları ever-hayırlarla değerlendirmek yanlış olur. Nitekim kitabın nesnellikine gölge düşmesine yol açan en önemli etmenlerden biri, bu saptamaları böylesine kesin bir tavırla ortaya koyuyor olmasından kaynaklanıyor. Bireyin zekâ düzeyi ile toplumsal yapıyı ilişkilendir-

mek birden çok parametreyi içine alan, karmaşık, çetrefil bir iş. Örneğin öğrencilerin okuldaki başarısını deri rengine göre karşılaştırabilmek için, ele alınan örneklerin içinde bulunduğu koşulların, aralarında karşılaştırma yapmaya izin veriyor olması beklenir. Oysa sınıfın fiziksel koşullarından (boyutları, ışık durumu, oda içi sıcaklığı, vb) aynı sınıftaki öğrenci sayısına; öğretmenin deri renginden, deneyimli olup olmamasına; okulun bulunduğu çevrenin sosyo-ekonomik düzeyinden okuyan öğrencilerin ailesel koşullarına dek pekçok girdi karşılaştırmada temel alınan iki değişkenin ilişkisini etkiler. Yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip, genelde üst düzey bürokratların çocuklarının gittiği, bilgisayarlı eğitim yapılan bir okulla, kenar mahallelerden birindeki, ısıtması çalışmayan, birçoğu bilek gücüyle yaşamını kazanan ailelerden gelen 50 öğrencinin aynı sınıfta okuduğu bir diğerindeki başarı oranını salt öğrencilerin zekâ düzeyiyle bağlantılı açıklamanın zor olduğu ortada. Koşullardaki farklılıkların bu kadar büyük olmadığı durumlarda bile nesnellik sınırının nereden geçtiği sorusu yoruma açıktır; dolayısıyla da, zekânın başlı başına yaşamdaki başarıya yön verdiği iddiası aslında birçok "belki"yi içinde taşır. Sonuç olarak şu ikisi ortaya çıkar: Murray ve Herrnstein'in savladığı gibi toplumsal sıradüzünün sadece zekâyı bağlı olmadığı ve birçok değişik etmenin ürünü olduğu; farklı ırk gruplarının sosyal katmanlar arasındaki yerinin ortalama zekâ düzeylerinin göstergesi olamayacağı...

İnsan davranışının belirli bir toplumsal bağlamda ne derece ölçülebilir olduğuna ilişkin bu saptamanın ardından, ırkların farklı zekâ düzeylerine sahip olduğu iddiasına değinmeden önce -aslında konunun ne derece belirsizlikler barındırdığını görmek açısından-zekânın tanımına ve ölçülebilirliğine ilişkin tartışmaları kısaca açmak gerekir.

Temel kavramlara ilişkin tartışmanın odak noktasında zekânın ne olduğu sorusu yer alır. Zekâ ile kalıtımı ilk olarak ilişkilendirmeye çalışan İngiliz Sir Francis Galton, zekâ ölçütü olarak algıların duyarlılığını temel almıştı. Galton, insanın beyin kapasitesiyle, dış dünyada olup bitenleri doğru ve hassas algılaması arasında doğrudan bir ilişki olduğunu düşünüyordu. 19. yüzyılda yapılan, günümüz-

de kullanılan şekline en yakın zekâ tanımı ise Alfred Binet'ye aittir. Fransız doktora göre zekâ akıl yürütme, örneksemeler (analoji) kurma ve örüntüleri (pattern) tanıma yetilerinin bir bileşimidir. Bu konudaki en çarpıcı gelişme ise kuşkusuz, 1904'te Charles Spearman'ın 20. yüzyıla damgasını vuran "g" kavramını (general intelligence) ortaya atması oldu. İnsanların farklı testlerden elde ettiği sonuçları karşılaştıran Spearman, iki değişik sözcük arasındaki ilişkiyi bulmanın, bir dizi sayıyı tersten söylemenin ya da bir geometrik şeklin tersten neye benzeyeceğini önceden kestirebilmenin ortak bir zekâ türüne karşılık geldiği sonucuna vardı. Buna göre zekânın, deneyimlerden ilişkiler çıkarsama ve bunları uygulama genel kapasitesi olduğunu ileri sür-

dü. "G" kavramı esas olarak, bugün bize hiç de yabancı olmayan "genel yetenek" tanımıyla yakından ilişkili. "G" nin bir başka yönü de ırktan, kültürden, eğitim düzeyinden bağımsız, bütün insanlarda bulunması gereken temel bir ortak özellik olması. Bu zekâ ortak paydasının ölçütü, bu iş için tasarlanmış ve bize kendi tanımlı alanı içinde en hassas değerleri veren IQ testleri. Yetenekler sınıfı içinde değerlendirilerek, tanımı gereği "g" faktörünün dışında bırakılan farklı zihinsel etkinliklerin ancak bir kısmı IQ'nin kapsamına giriyor. Oysa Harvard Üniversitesi'nden psikolog Howard Garner'a göre zekâyı tanımlarken tek bir yapısal öge olarak ele almak doğru değil. Garner, zekâyı özel yeteneklerin birbirlerinden ayrılmayacak bir bütünlük

Zekâyı Ölçmek

İhsan Dağ
H.Ü. Psikoloji Bölümü

Üzerinde tam bir anlaşmaya varılmamakla birlikte genel olarak zekâ, bireyin fiziksel, sosyal ve psikolojik çevresiyle uyumlu bir etkileşim içerisinde olmasında önemli rol oynayan genel ve özel yeteneklerden bilgiyi kazanma, değişimleme, depolama ve geri çağırma, soyut akıl yürütme, deneyimlerden öğrenme, sezgi ve yeni durumlara uyum sağlama kapasitesi başlıcaları arasındadır. Bu yetenekler ilk yaşlarda çok hızlı olmak üzere farklı hızlarla gelişmekte ve 20-25 yaş sonrasında ise gelişimi giderek yavaşlamakta ya da bazılarında görece bir zayıflama olmaktadır.

Bilim adamları uzmanlık alanlarına göre zekânın belli bir yönüne ağırlık veren tanımlamalar yapmışlardır. Örneğin, biyologlar zekâyı çevreye uyum yeteneği olarak görürlerken, eğitimciler öğrenme, psikologlar ilişkileri anlama ve bilgisayar bilimcileri bilgiyi işleme yeteneği olarak görmektedirler. Zekânın biyolojik temelli bir kapasite olduğu ve özellikle erken yaşlarda karşılaşılan zihinsel uyarımlar gibi çevresel faktörlerin etkisiyle bu kapasitenin ne kadarına ulaşabileceğinin belirlendiği genel olarak kabul edilmekte, ancak aradaki etkileşim mekanizmaları henüz tümüyle anlaşılmamaktadır. Bununla beraber, bireyin biyolojik/kalıtımsal potansiyelinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini, doğum öncesi ve sonrası beslenme, eğitim düzeyi ve bireye yönelik ailevi ve toplumsal beklentiler gibi bir çok değişkenin belirlediği de, farklı kültürlerde yapılan çeşitli araştırmalarda gösterilmektedir. Öte yandan, ortalama insanların zeki oluşta bağlantılandıkları özellikler hemen hemen ortaktır ve bunlardan başlıcaları arasında sözcük dağarcığının zengin olması, kolay öğrenilebilir, bildiklerini yeni problemlere uygulayabilme, mantıklı akıl yürütebilme ve kendi

psiko-sosyo-kültürel uyumu açısından yerinde kararlar alabilme sayılabilir.

Davranışçı yaklaşım, zekânın sadece öğrenme sonucu olduğunu hayvan deneylerinde kanıtlamaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır. Özellikle sözel bir dilin varlığının zekânın işleyişinde çok önemli bir rolü olduğu ve zekânın temelinde amaçlı davranabilmenin yattığı düşünülmektedir. Bundan 150 yıl kadar önce "zekâ" terimi günlük dilde kullanılan bir sözcük değildi, ancak eski çağlardan beri zihinsel yetilerin tümünün önemli bir özellik olduğu da biliniyordu. 1850'lere gelindiğinde filozof Herbert Spencer ve biyolog Sir Francis Galton, Darwin'in türlerin kökenine ilişkin yazılarından etkilenerek zihinsel yeteneklerdeki bireysel farkları anlatan "zekâ" (intelligence) terimini eski Yunancadan alarak soyut ve betimsel bir kavram olarak bilim dünyasına yeniden tanıtmışlardır. Bu bilimciler zekânın doğuştan gelen bir insan özelliği olduğunu düşünmüşlerdir. Galton, dönemin gözde yaklaşımlarından yapısalcılığı benimseyerek yaptığı deneyler sonucunda, zekânın duyum, algı ve hareket elemanlarından oluştuğunu öngörmüştür. Kendisini izleyen Amerikalı psikolog J.M. Cattell, başta reaksiyon süresi olmak üzere bazı basit duyuşal-motor ölçümlerle zekâyı ölçmeye çalışmış, ancak bunların okulda başarıyı öngörmede görece olarak kullanışlı olmadığı görülmüştür. Bu arada Fransa'da Eğitim Bakanlığı çocukların yeteneklerine uygun sınıf ve okullara ayrılmasını amaçlayan bir proje başlatmış ve bunu psikolog Alfred Binet üstlenmiştir. Binet, zekâyı yargılama, akıl yürütme ve kavrama kapasitesi olarak görmüş ve bu yeteneklerin kendisini çeşitli görevleri yapmadaki performansla göstereceğini düşünerek bu görevlere tepkileri örnekleleyen ve "1905 Ölçeği" olarak bilinen ilk zekâ ölçeğini meslektaşı Simon'la birlikte oluşturmuştur. Bu test, normal çocuklar üzerinde yapılan araştırmalarla yaşlara göre gruplandırılmış görevleri sayesinde, uygulandığı bir çocuğun (3-13 yaş) "zekâ yaşı" nı ortaya çıkarıyordu. Zekâ yaşı, belli bir yaş

grubuna özgü becerilerle, bireyin zihinsel yetkinliğinin düzeyini belirlemek için ifade edilen bir ölçü olup, daha sonradan Lewis Terman tarafından "Zekâ Bölümü"nin bulunmasında kullanılmıştır. Zekâ Bölümü (Inceelligent Quotient =IQ) bireyin zekâ yaşının takvim yaşına bölümünün 100'le çarpılmasıyla elde edilen bir katsayıdır. Bu katsayının toplumda normal dağılım gösterdiği varsayılır. Ortalaması 100 olan bu dağılımda ZB=100 puan normali gösterir. Çünkü bu durum, formül gereği bireyin zekâ yaşıyla takvim yaşının eşit olması demektir ve bu da bireyin kendi takvim yaşındaki standart bir norm grubunun ortalama performansını gösterdiği anlamına gelir. Esasen 90 ile 109 puanları arasında kalan dilim "normal zekâ" grubu olup, toplumdaki bireylerin yaklaşık % 50'sini içerir. Yine bu dağılıma göre, 140 ZB ve üzeri çok üstünzekâyı, 70 ZB ve altı ise zihinsel özürürlüğü temsil eder ve bu düzeylerde zekâyı sahip bireyler de toplumun % 2.5'lik kesiminde yer alır. Her toplumun normları da zaman zaman yenilenir.

Binet-Simon ölçeği daha sonra da geliştirilerek, yeni revizyonları halen dünyada en çok kullanılan zekâ testlerinden biri olan "Stanford-Binet Zekâ Testi" haline gelmiştir. Bununla birlikte, günümüzde en çok kullanılan bireysel zekâ testleri Wechsler zekâ testleridir. Yetişkinler, çocuklar ve okul öncesi dönem çocukları için 3 ayrı formu bulunan bu testlerle bireylerin soyutlama, sayı kavramları üzerinde soyut düşünme, analitik-sentetik düşünme, neden-sonuç ilişkileri kurma, bellek kapasitesi, üç boyutlu (uzaysal) düşünme gibi özel bazı yetenekleri ölçülebilmekte ve bunlardan hareketle sözel ve performans ZB'leri ile genel ZB'leri hesaplanabilmektedir.

Zekânın bu şekilde ölçümü, aynı zamanda zekâyı ilişkin kuramsal yaklaşımlardan biri olan psikometrik yaklaşımı oluşturur. Bu yaklaşımla, çeşitli yeteneklere ilişkin ölçümlerin birbirleriyle ilişkisini esas alan çalışmalar yapılmış ve buğular C.E. Spearman'ın genel zekâ (g) ile özel yetenekler (s) ayrı-

taşıdığını iddia ediyor. Buna göre de farklı zekâ çeşitleri olduğunu belirtiyor: Dilsel, müzikal, mantıksal-matematiksel, mekânsal, bedensel-devinduyumsal, içsel ve kişilerarası. Zekâyı bunlardan bir ya da ikisine indirgemek Garner'a göre, aslında çok geniş olan be-yin kapasitesinin büyük bir kısmını dışlamak anlamına geliyor. Zaten bunun da ötesinde, yaşamda çok önemli bir yer tutan

Afrikalı öğrenciler... Çan Eğrisi zekânın çevre koşullarından bağımsız, bütün kültürler için geçerli tek bir test kullanılarak ölçülebileceğini iddia ediyor!

mini getiren "iki-faktör" zekâ kuramını desteklemiştir. Bir diğer psikometrik kuramda ise, R. Cattell zekâyı 5 faktörde toplamıştır: (yaşlandııkça azalan) akıcı yetenek, (eğitimle artan) kristalleşmiş yetenek, görselleştirme gücü, hafızlama kapasitesi ve bilişsel hız. Daha çağdaş bir psikometrik model ise J.P. Guilford'un zekâyı 150 özgün yeteneğe ayırdığı 3 boyutlu modeldir. Zekânın gelişimsel incelenmesini yapan Jean Piaget ise, zekâ gelişiminin hiyerarşik ve takvim yaşıyla paralel bir olgunlaşma sonucunda kendiliğinden oluştuğunu deneysel kanıtlarıyla göstermiştir. Zekâyı anlamaya çalışan bir diğer kuramsal yaklaşım olan bilgi-ışlem yaklaşımı ise zekânın, duyum-algı-bellek (kodlama, depolama, geri çağırma) süreçleri temelinde anlaşılabilirliğini savunur ve buna yönelik deneysel araştırmalar yapar. Örneğin, 3 boyutlu düşünme yeteneği yüksek olan bireylerin aslında zihinsel dönüştürme işlemlerini daha hızlı yapan ve bunu yaparken kodlama aşamasında daha verimli kişiler oldukları bu araştırma alanının sonuçlarından sadece biridir.

Zekânın kalıtsal (kültür ve eğitim etkisinden arındırılmış) ölçümlerini yapma çabaları şimdiye değin kesin bir başarıya ulaşmamışsa da, son yıllarda bazı nörofizyolojik, nörokimyasal ve nöromoleküler ölçümlerin zekâyı esas alınması eğilimi gözlenmektedir. Örneğin, bilişsel işlemler yapıldığı sırada beyindeki metabolizmik aktivitelerdeki değişimlerin ya da sinir hücrelerinin iletim hızının incelenmesi, bu alan için tümit verici sonuçlar vermektedir. Bunun gibi, ZB ile Ortalama Uyarılmış Potansiyel (AEP) arasında da anlamlı ilişkiler gözlemlenmektedir. Bu alanın, kullanılan karmaşık teknikler sadeleştirilmediği ve yaygınlaştırılmadığı ölçüde 21. yüzyılın zekâ ölçümlerine ve araştırmalarına damgasını vurabileceği öngörülmektedir.

Klasik zekâ testleri (Örn. Wechsler testleri) psikometrik açıdan kabul edilebilir düzeylerde güveni-

yaratıcılık, hayal gücü, duygusal duyarlılık gibi bireysel özelliklerin IQ benzeri testlerle ölçülmesi olanaklı değil.

Murray ve Herrnstein'in doğru varsaydığı ilkelerden bir diğeri, IQ testlerinin sosyal, ekonomik, etnik ya da ırk gruplarına göre de-

ğer ve geçerli sonuçlar vermekle birlikte, ölçümün yapıldığı sıradaki zekâ düzeyini gösterdikleri için zekânın henüz gelişmemiş kapasitesini tam olarak yansıtamazlar. Ayrıca zekâ üzerinde etkisi olduğu bilinen başka bir çok değişkeni de (Örn. kültürel çevre, sosyo-ekonomik düzey, bireyin teste girdiği sıradaki ruh hali, güdülenme düzeyi ve çevresel diğer koşullar vb.) sayısal sonuçlarına yansıtmazlar. Dolayısıyla bu testlerden elde edilen zekâ katsayılarını mutlakmış gibi almak son derece sakıncalıdır. Ancak, bir bireyin, zekâsının normalden farklı olması nedeniyle, eğitim ve benzeri amaçlarla özel bir müdahaleye tabi tutulması gereksinimi karşısında kendisine bu testlerin uygulanması kaçınılmazdır ve bu durumda sonuçların çok dikkatli bir şekilde yorumlanması gerekir. Ayrıca, zekâ ile okul başarısı arasında özellikle ilköğretim düzeyinde önemli bir ilişki bulunmakla birlikte, yaşamın farklı alanlarında başarılı olmanın belirleyicileri arasında zekâdan başka duygusal, güdülenmeye ilişkin, tutumlarla ilgili ve genel olarak diğer kişilik değişkenleriyle bağlantılı pek çok faktör bulunmaktadır. Zekâ kavramı düşünülürken ve zekâ testlerinin sonuçları üzerinde durulurken bu gerçeğin asla gözardı edilmemesi gerekir. Öte yandan, zekâ testleri oluşturulurken standartizasyon örneklemi hiç bir zaman mükemmel olmadıği için, testin sonraki kullanımlarında toplumdaki bazı alt-kültür gruplarından bireyler için haksız sonuçlar verdiği görülmüş çalışmalarda gösterilmiştir. Zekâ testlerinin amaç dışı kullanımları, sonuçlarının diğer bir çok değişken dikkate alınmadan yorumlanması ve bazı alt-kültür grupları için yaratıcı haksız durum, ZB ile ilgili olarak akademik, bilimsel çevrelerde ve kamuoyunda da toplumsal bir çok tartışmalara neden olmaktadır.

güç göstermeyeceği savı. Uzun yıllar bilim adamlarının kafasında soru işareti olarak kalan bu konu, özellikle 1960'lardan itibaren, Batı-merkezci modernist dünya anlayışının sorgulanmasıyla tartışılmaya başladı. Spearman'ın zekâsı, belli bir sosyo-kültürel bağla-min değer sistemi çerçevesinde tanımını buluyor. Toplumbilimci Brigitte Berger buna atıfla, IQ testlerinin gerçekte zekâyı değil, "modern bilinci" ölçtüğünü savlıyor. Modern düşünme biçimi yüksek derecede soyutlamalarla çalışabilme, gerçekliği analitik parçalara bölebilmeye, aynı anda birçok ilişkiyi akılda tutabilme, eldeki görevleri gelecekteki olası sonuçlarla ilişkilendirebilme gibi yetileri gerektirir. Berger'in iddiası, özellikle sonuncunun biçimlenmesinin, doğası gereği, en erken

sosyalleşme dönemi sırasındaki deneyimler ve düşünme alışkanlıklarına göre oluştuğu. Akla göre örgütlenmiş bürokrasiye ya da yüksek derecede uzmanlaşmış modern teknolojiye yönelik zihinsel yetenekler, ancak modern yaşam biçiminin egemen olduğu ortamların ürünü olabilir. Berger, savını kanıtlamak için Çan Eğrisi'nin de temel kaynak olarak kullandığı SAT (Scholastic Aptitude Test - Bilimsel Eğilim Testi) sınavında başarılı sonuç alanları karşılaştırıyor. Bu sinava girenlerden; Asyalılar içinde Batı kültürünün daha yaygın olduğu Doğu Asya'dan gelenlerin; kırsal kesimden olanlara karşılık şehir kültürüne sahip olanların; alt sosyo-ekonomik sınıftan gelenlere karşı yüksek toplumsal statüye sahip olanların genelde daha başarılı olduğu gözlemlenir. Bu açıdan bakıldığında, farklı kültürel geçmişlere sahip insanların tek bir kültürün altyapısından yola çıkarak üretilen sinama yöntemiyle değerlendirilmesinin haksızlıklara yol açacağı, yerinde bir saptama gibi gözüküyor.

Bu noktada Çan Eğrisi'ndeki iddialara geri dönüldüğünde, ırkların farklı zekâ düzeylerini karşılaştırırken kullanılan ölçütün "eşitlikçi" olmadığı açıkça görülüyor. Eşitlikçi olmama tanımlaması birden çok anlamı barındırıyor: Öncelikle belirli coğrafyaya ait bir kültürün düşünce biçimine göre tanımlanan bir yetinin bütün insanlarda var olması gerektiği iddiasının sanıldığı kadar doğru olmayabileceği; ikincisi, ölçülen IQ değerlerinin, ölçülmeyen ve aslında belki de farklı koşullarda en az "g" kadar değer taşıyan diğer zihinsel

etkinlikleri haksız yere gölgede bıraktığı; son olarak test sonuçları değerlendirilirken, insanın gelişiminde büyük öneme sahip olan çevre koşullarının gözardı edildiği. Buna göre Çan Eğrisi'nde öne sürülen, zencilerin beyazlardan 15 puan daha az zeki oldukları savı ne anlama geliyor? Zencilerin, yaşamın ancak bazı alanlarında etkili olan, aslında siyahların başarılı olabilecekleri -Garner'in tanımına göre- olası başka zekâ türlerini kapsamayan, ve de en önemlisi çevreden gelen etkiler hesaba katılmadığı için nesnel bir biçimde ölçüldüğü bile söylenemeyecek bir zekâ ölçütüne göre yüzde 15 daha geride oldukları anlamına!

Zekâ aslında bireye özgü bir özellik. Belli bir grup insanın, topluluğun, ırkın zekâ düzeyinden söz edildiğinde, zekânın bir bireyden diğerine geçebildiği varsayılır. Böyle bir aktarımın ise tek yolu kalıttır. Bugüne kadar gerçekleştirilen birçok araştırmanın ortak sonucu, kalıtsal etmenlerin zekânın oluşumunda keskin etkili olduğudur. Başka bir deyişle, vücudumuzun her parçasında olduğu gibi, beyin yetilerimizde de anne ve babamıza birşeyler borçluyuz.

1792, Pieter Camper'in ırklara ilişkin çalışması. "Nature's Body" kitabının yazarı Londra Schiebinger'e göre, primatları ilişkilendirmeyi temel alan 18. yüzyıldaki çalışmalar ırklar arasındaki farklılıkların tipolojisini oluşturmayı amaç edinmişti. Beyaz ırkın üstünlüğü "renkli insanlar"ın maymunlara yakınlığı "kandallanarak" gösterilmiştir!

Kalıtsal konusunun bir türlü açıklığa kavuşmayan yanı ise, çocuğun zekâsının ne oranda aktarılmış, ne oranda kazanılmış olduğu sorusudur. Genel anlamda kabul gören oran, ana-babadan gelen kısmın, yüzde 40 ile 80 arasında değiştiğidir. Buna göre zekânın gelişiminde kazanılmış olan, yani çevresel etkiler sonucu oluşan oran yüzde 20 ile 60 ara-

sındadır. Bu rakamların bize ifade ettiği, hem kalıtımın hem çevrenin değişebilmekle birlikte mutlaka bir rol oynadığıdır. Önemli olan, bu değerlerden bir takım genellemelere gidilirken oranların değişebilir olduğunun göz önünde tutulmasıdır.

Çan Eğrisi'nde farklı ırk gruplarına uygulanan testlerin en önemli eksikliklerinden biri, IQ'ları ölçülen ırklara ilişkin özel kalıtım-çevre değerinin olmaması. Doğal olarak, siyahlarda zekânın kalıtsal oranının beyazlardakine göre düşük olması durumunda, kıtapta belirtilen IQ değerlerinin bir ırkın genel ortalamasını ne kadar yansıttığı sorgulanır hale geliyor. Diğer taraftan IQ'nun çevre koşullarının düzeltilmesiyle iyileştirilemeyeceği savı da geçerliliğini yitiriyor.

Çan Eğrisi'nde değinilmeyen bir konu olan genetikteki son bulgular, davranışın biyolojik temelini oluşturulmasında yeni ipuçları vermekle birlikte, henüz gereken sayısal değerleri sağlamaktan uzak gözüküyor. Çok belirgin belirtilere sahip kistik fibrosis, orak hücre anemisi, Huntington gibi kalıtsal

Zekâyı Yargılamak

Alâeddin Şenel

A.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi

Akil Yerine Zeka: Zekâ "içinde bulunulan durumu (sorunu) en kısa sürede kavrama ve ona en kısa sürede uygun tepkiyi gösterebilme yetisi" olarak tanımlanabilir. Bu tanım, zekânın (olumlu-olumsuz) duygulardan sıyrılmış bir akıl olduğunu göstermektedir. Çoğu değerlerden "arınmış" bir akıl. Algılamanın "nesnel" olması gerekmez. Öyleymiş gibi görünmesi yeterlidir.

Bir sürü nedeni araştırmaya zamanı yoktur "zeki" insanın. Bir sürü olasılığı gözden geçirmeye sabrı yoktur. Yargılamanın (aynı nedenlerle) bilimsel olması gerekmez. Ve gösterilecek tepkinin "bireysel" çıkara uygun olması yeter. Yakın sorunu çözücü olması yeterlidir. Toplumsal yarara uygunluğu aranmaz. Uzun dönem-sorunlarını çözücü olması istenmez. Hatta uzun dönem için bir sürü sorun yaratsa da önemi yoktur. Kısa dönemde karşılaşılan sorunu çözecek seçeneği bul ve başarılı ol.

Bunlardan zekânın, duyguların, değerleri göz önüne alma yükünden kurtarılmış bir akıl yürütme biçimi olduğu anlaşılıyor mu? Olasılıkların bir bir ele alan bilimsel bir düşünce rayını izlemekten kurtarılmış bir akıl olduğu apaçık görülüyor mu? Öyleyse, zekâ denen şey, "sıçramalı" bir akıl yürütme biçimidir. Çekişme gibi, neteye sıçrayacağı belli değildir. Birkaç noktayı yakalayıp sonuca sıçrayıverektir.

Zekâ testlerini düzenleyenler de "zeki" kişilerdir. Çok çeşitli özellikleriyle koskoca bir insanın ne ol-

duğunu yarım saatte kavrayıvermektedirler! O kimsenin, değerini değersizliğini bir saatte söyleyebilmektedirler!

Yaşamın Yerine Zekâ Testi: Şimdi, test sınavlarıyla yetiştirilmiş bir kimsenin düşünsel davranış biçimine bir bakalım. Başarılı olduğu zekâ testi ile onaylanmış bir insanın olası "kişiliğine" bir göz atalım. Sorulan en kısa zamanda çözüme yeteneğine sahiptir. Bu en az düşünsel emekle sonuca (?) varabildiğini gösterir. Bu yolda kestirimlere, sezgiye, hatta hazır düşüncelere (inançlara) başvurmak durumundadır. Olayların gelişmesi, ulaştığı sonucu onaylar yönde olabilir, olmayabilir. Bulduğu çözümün amacına ulaşmasını sağlayacak doğrultuda oluşabilir, oluşmayabilir. Olaylar, ulaştığı sonucu, bulduğu çözümü onaylar yönde geliştirebilir, aklına, kendine güveni artacaktır. Kendisini, daha ağır düşünenlerden daha zeki bulacaktır. Daha bilimsel düşünenlerden daha parlak duyacaktır. Ve bunun sonucu olarak, onlardan daha büyük ödülleri "hakettiğini" düşünecektir. Onlardan çok daha az düşünsel emek harcamış olsa bile.

Giderek kendini öteki insanlardan üstün görmeye başlayacaktır. Bunun karşılığı olarak, emek dökmüş olsun olmasın, her şeyi hakettiğini düşünen bencil bir kişilik geliştirebilecektir.

Ancak madalyonun bir de öteki yüzü var. Olaylar, kolay kestirimlere dayanan algılamaların, yargıların ve tepkilerinin onaylar yönde gelişmeyebilir. Bu durumda kendine güveni sarsılacaktır. Daha önemlisi kendini ve işi öteki insanlarla ilişkiliyse başkalarını riske atmış olacaktır.

Zekâyı değil akla dayanan bir insanın ondan ne kadar farklı olabileceğini varın siz düşünün.

Sonuç olarak, zekâ testleri bilimsel gerçekçi araştıran bir kafı yapısını yansıtmaz. Toplumsal yararı değil, pratik başarıyı, bireysel çıkarı öne alan bir insan anlayışının ürünüdür. Böyle bir insan anlayışına sahip bir uygarlığın aracıdır. Bu testler, uygulamada, kendi doğruluk ve haklılıklarını gösteren sonuçlar da yaratabilir. Çünkü gelişme olanakları bu testlerle seçilenlere açılmaktadır. Testlerde arandıktan farklı yetilere, duyarlılıklara ve değerlere sahip insanlara gelişme olanığı tanınmamaktadır. Örneğin, sahiplenicilik yerine paylaşımcılık, yarışmacılık yerine dayanışmacılık eğilimlerine sahip insanlar "başarısız" görülmektedir. Bunların varabilecekleri nokta görünmemektedir. Bu tip insanlardan oluşacak bir toplumda ulaşılabilecek mutluluk düşünülememektedir.

Zekânın kalıtsal olup olmadığına gelinece; Biyolojik varlığımızın bir parçası olan beynimizi elbette kalıtımla edinmekteyiz. Ama beynimiz, doğduğumuzda, birliğinde tek bir bilgi bile gerektirmeyen tabulara durumundadır. Onu kullanma, doldurma biçimimiz tümüyle onun o ya da bu yönde eğitilmesine (ya da eğitilmemesine) bağlıdır.

Aklı, kuşkulama, araştırma, akıl yürütme değil, o ya da bu düşünceye inanma, inanmama yönünde eğitilmiş bir kimseyi "saf" ya da "doğuştan geri zekâli" sayamayız. Doğuştan geri zekâlilik, adı üstünde, normal algılamayı, düşünmeyi, davranmayı engelleyen (bildiğimiz, bilmediğimiz) biyolojik rahatsızlıklarla ilgilidir. Yoksa insanı doğuştan zeki kılan bir gen ya da genler grubu, onlarca sentezlenen hormonlar, onlarca belirlenmiş bir organ biçimi bulunmuş değildir. Ve bulunacağı benzememektedir.

